

A nyám könnyezve kérlett, gondoljak mégis néhanapján az örök életre. Egy kitüntetésekkel ékes, nyalka huszárkapitány jegyezte fel e szavakat a napóleoni háborúkat záró bécsi kongresszus báljai középette, a hölgyek finomkodó szalonjaiban s a férfiak szilaj tivornyáin aratott sikerei pillanatnyi szünetében. Az aggodó szülői tanács tartalma éppúgy, mint a hozzáfűzött reflexió (az anyai szeretet rendíti meg, nem az embertel halmasabb erőkre való hivatkozás!) világosan jelzi: 1814 novemberében ez a huszonhárom éves fiatalember még az elején járt annak az útnak, ami azután istenéhez eljutatta. A gyermekkor örökség, az ifjú- és felnőttkori érzelmi megrázkódtatások, a sorsformáló lelki és intellektuális élmények állomásain át vezetett a „legnagyobb magyar” belső záródokúja, míg végül a transzcendenciális megteremtette a maga sajátos, dinamikus harmóniáját. Ha vándorlásaink főbb stációit felidézjük, nem csupán egy rendkívüli személyiség jobb megismeréséhez kapunk értékes információkat. Egy egész korszak – a magyarországi polgári átalakulás alapozó szakasza – ma még kevésbé ismert vallási világába nyerünk érdekes bepillantást.

A könyvtáralapító édesapa, Széchenyi Ferenc öregkori vallásos buzgalmának ismeretében sokan vélték úgy, hogy a fiatal István gróf híve karakterének formálásában elsősorban a családi környezet játszott a meghatározó szerepet. Ám a fiatal Széchenyire igazságszóló ellentmondásos hatással volt ez a világ. Miközben döblingi feljegyzéseiben hangsúlyozta, hogy „az első hittanoktatás roppant hatással volt misztikum iránt erősen fogékony gyermek lelkiütemére”, azonnal hozzátesszi: „de az a mód, ahogy általában a gyermekeknek meg szokták tanítani az Isten, angyal, ördög, mennyország, pokol stb. fogalmát, már akkor mindenféle skrupulust illetett el bennem, tépelődni kezdtem, és már akkor sem bírtam rászálni magam, hogy higgyek olyan dolgokban, amelyek szöveg el-entében állanak az ép emberi észsel...”

Ilyen gyermekkori indíttatás után már kevésbé csodálkoztunk a bevezetőben idézett anyai korholáson. Ha a csatateret a halál kaszája végig is süthetőt néhány száz a huszárkapitány dolmányán, a háborús nélkülözések és megrázkódtatások – sokakkal ellentétben – nála nem vezettek radikálisan új hitélményhez. Naplójának, e különös remekműnek tanúsága szerint a sógoró, Caroline Meade iránti szerelme, majd az azt követő önvád

lehetett az a kulcsélmény, ami a mélyen romantikus alkattól ifjú istenkereső útján elindította. Ezerféle hipochondriás félelem s főképp komoly öngyilkossági késztetés változtatta pokollá az életét, míg azután lassan-lassan – katonai karrierjének eltörlesztésétől is ösztönözve – kiküzdötte a magyar nemzet történetében egy nevezetes következményekkel járó „megoldást”. Eszerint a nemzet felemelésének egyszerűsége, romantikusan heroikus vállalkozásával kényszeríti belső világát arra, hogy az emögött meghúzódó szilárd értékstruktúra segítségével – környezetétől is titkolt, csupán naplójának megvallott vívódásai eredményeként – napi konfliktusaiban sikerrel ellensúlyozza érzelmi labilitását.

Nápolyi katakombák

Ebben a szellemi küzdelemben foglal el kitüntetett helyet Széchenyi „megtérése”, soha el nem vesztett, de az intellektuális-érzelmi önmeghatározás során ifjúkorában eddig háttérbe szoruló hitbéli elköteleződése. A nápolyi katakombákban, a tetemek között, „amelyek kiszáradt hússal és hajjal, egymásra rakva máig itt láthatók”, szelleme a különleges impressziók hatására a végső nagy kérdésekkel néz szembe. „Megtapogattam több ilyen holtat (...) egy-két koponyát is kezembe vettem – olvassuk 1815. januári naplófeljegyzéseiben – (...) és hirtelen elképzeltem, hogy földrengés támadhat, s nekem itt kell ez enyészetnek közepette, éhségtől és iszonyattól elpusztulnom”. A romantikus bátorságpróba nem a misztikus, hanem a racionális istenkereső dilemmájához vezet: „Egy férfi – folytatódik a szöveg –, a szónak teljes értelmében, akiben semmi félelem, ha például a katakombákban vagy húsz tetem közé egy sírba zárják, nem a rossz szagától, vagy ilyesmitől esnek irításba, nem: a lelke fog nagy szorongásba lebegni, és miért? Ez a kérdés.”

Töprengés a végső nagy kérdésekről

Az istenkereső

1818–19-ben, rendkívüli élményekkel szolgáló romantikus keleti utazásának „meditációs” pihenőin Széchenyi papírára veti istenkereső vándorútjának szellemi summázatát.

„tudná, akarná, minden a tökéleteség felé törekszik, az örök fény, az üdvösség felé!”

A spontán hitélményei racionális keretbe foglalására törekvő gróf gon-

Utazásaira magával vitte Széchenyi István a családja alkalmazásában álló festőművészt, Johann Endert. Ender azután – mint a mai fotóriporterek – a gróf által fontosnak tartott képeket örökítette meg. Így készült a keleti utazás során az imádkozó török férfi rajza is.

A kérdések kérdése persze megmarad: „van-e egy másik, jobb élet, avagy az emberi csontváz, amit a bű, a gond már életében meggyönyörített, a korábbi semmibe és örök feledésbe zuhan vissza? A dilemmára racionális választ természetesen ő sem találhat, de mint igazi istenkereső, rá is érvényes Pascal nevezetes Jézus-mondása: „Vigasztalódjál, mert nem keresnél, ha már nem találtál volna meg.”

„Van egy tökéletes lény...”

Közismerten hosszú előtörténetű keresztény és világi humanista hagyomány találkozási pontján, nevezetesen elődök nyomdokain vallja Széchenyi is, hogy a világegyetem működési törvényszerűségeiből transzcendens üzenet szól hozzánk. „Van egy tökéletes lény – és e végtelenségben minden sűrűlök és vergődik, hogy elérje az örök egyensúlyt és harmóniát, és anélkül, hogy

dolatmenete éppúgy a felvilágosodás valláselméleti irodalmának széles körülményeit tükrözi, mint az a tolerancia, amellyel az övétől eltérő vallások meggyőződéseket fogadta. „Gyakorta láttam hajnalhasadásokra a törököket a felkelő Nap felé térdre rogyva buzgón és bensőségesen imádkozni a Legmagasabb Lényhez; és hányszor gyönyörködtetett és töltötte el örömmel a szívemet egy-egy jó szándékú imádsága a keresztényeknek!” Az ok – tudományos igazsággá tenné – egyszerű: „Szíve és lelke vallásában minden becsületet ember meggyőződik, csak a formák különbözőnek, ahogyan Istenet imádják, magukat kegyelmére bízzák és lelkiüket igyekeznek a másvilágra menteni.” Ugyanakkor nincsenek illúziói arra vonatkozóan, hogy a vallásokban, „objektívül” emberi erőfeszítés elegendő-e az abszolútum megközelítéséhez. „Katakombák ezek (ti. a vallások) – idéződnék fel különös áttétellel négy

évvél korábbi nápolyi emlékei –, s az emberek beljüket zárva, mindenki a kiutat keresi, de nincsen – ki vág hát neki a helyes útnak? Tévelyegnek és szorongva keresnek, míg végül a fedél magától szertehull. Mind ilyenek a mi vallásaink, és egyetlenegy sem jó. Hisz a legnagyobb próba, melyet az életben megállunk kell, az, hogy semmit sem tudhatunk, és örökös kétségben vagyunk.”

A kör bezárult: a kiindulási dilemmától a válaszkísérleteken át újabb kételkedő kérdésekhez jutunk. „Megoldást” a filozofikus reflexió helyett inkább a gyakorlati erkölcs sikkján lát Széchenyi. „Mindenképp azt akarom, hogy ki-két betartsa vallás szabályait, a legfontosabb azonban, hogy embertársán segítsen. Az emberiséget nem az alamizsnák teszik boldoggá, hanem tanítás és jó példa.” A harmonikus összeillő szellemi és testi fejelem külső jeleként tekint a kötelezőnek újra katolikus vallása minden formai előírásának követését, bár a formát másodlagosnak érzi a tartalom ellenében.

„Nagy magasságokba vergődtem fel”

Széchenyi istenkereső tépelődései olyan sajátosságokat mutatnak, amelyek jól illeszkednek a vallásosság újkori társadalmi funkcióváltásához a folyamatához, amely a francia forradalom után bontakozott ki Európában. A gróf tudatosult hitélménye – számos kortársához hasonlóan – eloldódott a felekezeti kötöttségektől, és olyan egyéni jellemzőket mutat, ami már a modern vallásszociológia által polgárosodás kísérőjelenségeként regisztrált ún. „magánvallás” fogalomkörébe tartozik. „Még eldoztam – írja 1819. április 19-i naplófeljegyzésében. – Mit tartok erről? Senki emberfiának nem akarom megmondani. De nagy magasságba vergődtem fel. Isten felé tudtam szállani...” Ám Széchenyi

Felvilágosodás és romantika; fény és árny: gyakorlatias jó zanság és önmardóság téboly. Legtöbbünkben kétféle kép él a legnagyobb magyarról. Az egyik a látóké, aki a legnemesebb és legteljesebb értelemben akarta európaivá alakítani hazáját. A tizenkilencedik század eszméin nevelődött, és élete utolsó évig hű maradt a felvilágosodás örökségéhez. A Hotel szállóigévé vált végszavai – „Sokan azt gondolják: „Magyarország – volt: – én azt szeretem hinni: lesz!” – nemcsak az Akadémia alapítójának, a dunai hajózás kezdeményezőjének, a Lánchíd megépítetőjének vagy az első magyar felvilágosító minisztérium tagjának a hitét fejezik ki. A naplóban 1832. június 26-án megfogalmazott magatartást – „Ha lenyírják a szárnyamat, járok majd a lábamon – ha azokat is levágják, a kezemen járok; ha azokat is kiépitik – hasoncsiszorok!” – a döblingi tébolyda lakója is magának vallotta. Ezért küldött levelet a magyar nemzet sorsáról III. Napóleonnak és Palmerstonnak, ezért jelentetett meg cikkeket a Times hasábjain és ezért adatta ki az osztrák önkényuralmat leplező könyvét, a Blicket Londonban. Béla fiától is azt várta, hogy hasonló életélményt kövessen, vagyis a nemzet szolgálatának rendelje alá életét.

Csábító volna azt állítani, hogy a nemzetét ostromozó másik Széchenyi voltaképpen szeressen egészen ki a magyarság nevelőjét. Kezdetben kifakadásai nem tesznek lehetővé ilyen egyszerűsítést. A Világban például olyan országgé jellemezte hazáját, „hol sokszor annyi esztendőig, sőt emberkorokig hallgatni kell, a leghasznosabb ideákat elfojtja, a legéletrevalóbb tudományokat egyben, kebelben hervaszta rejtegetni, és szinte tudatlanul látszani – míg szólni szabad, s akkor is jobbra csak úgy kell szólani, nem mint a mondó érzi szívén s meggyőződik lelkében, hanem mint mások gondolkodnak s kívánják, vagy parancsolják.” Nem pusztán vidékiességünk, kisszerűségünk bírálataként kell olvasnunk e szavakat. Széchenyi vakágot, elbizakodottságot, állhatatlanságot, egymás ellen acsarkodást látott maga körül, s a megdőbentetés céljával írt a nemzeti fogyatékosságokról. Tudta, hogy a haladásról is lehet felszinesen vélekedni, sőt, az értéktörző, a maradi is lehet mély gondolkodó. Sötétben látó pillanataiban olyan

élesen fogalmazott, hogy szavait lehetetlen másként felfognunk, mint az utókorhoz intézett szigorú elmarasztalást.

Nemcsak az angol haszonelvűség, de a német metafizika is vonzotta. Nem is annyira Byronnak, mint inkább Hölderlinnek, Kleistnek, Robert Schumann-nak volt a lelki rokona. Hozzájuk hasonlóan őt is megérintette a semmi érzete, az ő életét is beárnyékolta a téboly. Ami tőlük megkülönböztette, az a példátlan önfegyelem és makulátlan tisztánlátás, amellyel élete utolsó éveiben dolgozott. Félrevezető volna gyógyulással magyarázni e kései termékenységét, hiszen tulajdonképpen soha nem örült meg, viszont kezdetűl fogva jellemezte a két-lelkűség, amelyről más romantikusoknál is nehéz eldönteni, mennyiben tekinthető kórosnak. Mindvégig küzdött benne a használni kívánó érteleme s a korlátot nem ismerő, végtelenségig fokozott, rendkívül gyorsan működő képzelet. Ez a szembenállás teszi hallatlanul érdekes olvasmánnyá a naplóját és azt a Döblingben magyarul írott vallomások-ironikus művét, melynek huszadik századi kiadója a Nagy Magyar Szatira címet adta.

Belső ellentmondásait teljességükben aligha lesz valaha is képes megmagyarázni az utókor. Miért nem hagyta el Döblinget, és miért lett öngyilkos? Sok a magyarázó tennyező, mégsem egészen megnyugtató a válasz. A zaklatás, fenyegetés, sőt a betegség sem oldja fel az ellentmondást vallásos hite s halálának módja között.

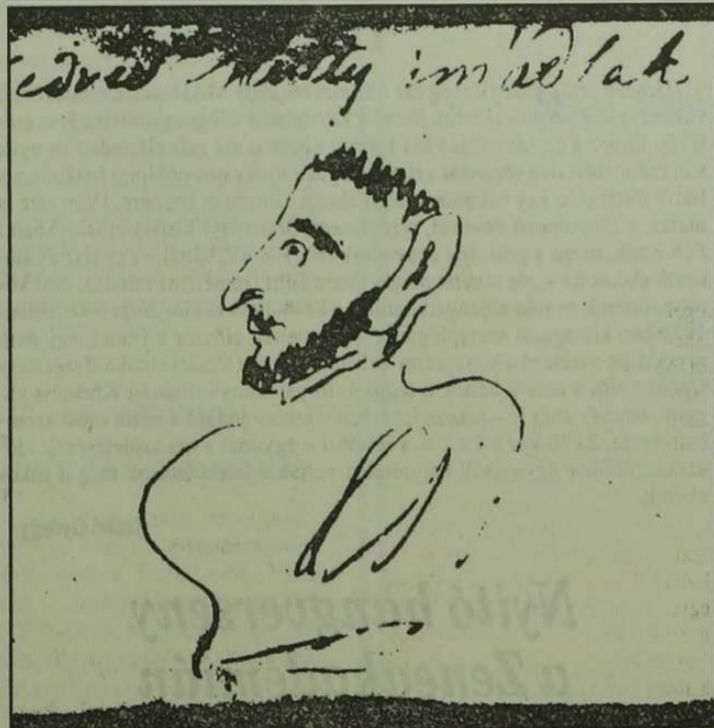
A kétarcú

Szerep volt számára a romantika, de szenvedés is. Időről időre hatalmába kerítette a nemzethalál látomása. Legtöbbször nem fizikai, de lelki pusztulást, belső kiüresedést jósolt. Nem a magyarság létét, hanem a lények

emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axióma.” Nem kivétel-szerű e keserűség, másutt is található párja munkáiban. Egy papírszeleten maradt fenn a következő, 1835. július 15-én kelt feljegyzése: „Mi lesz a magyarból, ha belőle Magyarországon nem lesz több?”

A felvilágosodás örökségét képviselő politikus és a romantikus író mindvégig feszültségben állt egymással. Innen Széchenyi rendkívüli eredetisége és roppant sokoldalúsága. Ezzel magyarázható, hogy noha rengeteget írtak róla, még a legkiválóbb tudósoknak vagy írónak sem sikerült átfogniuk egész tevékenységét. Kemény Zsigmondtól Babits Mihályig, Asbóth Jánostól Kosztolányi Dezsőig, Grünwald Bélától Székfi Gyuláig, Péterfy Jenő-től Németh Lászlóig sokan értelmezték munkásságát. E fel-fogások jórészt ellentmondanak egymásnak, mert a nagy életműnek csak egy-egy szelét veszik alapul.

Lehetséges, a politikus Széchenyi olykor tévedett, amidőn az 1840-es években Wesselényivel vagy Kossuth-tal szállt szembe, más alkalomkor viszont a Kelet népe s a Barát szerzője bizonyult éleslátónak. Alapkérdésekről folyt a vita, s a résztvevők szellemi s erkölcsi súlya óriási volt. Az író Széchenyi messze túlmutat e forradalom előtti évtized közelében. Olyan gondolatokhoz viaskodott, amelyek a legfejlettebb országokban bölcselők foglalkoztattak. A XIX. századi magyar kultúra legösszetettebb jelensége, Vörösmarty s Liszt mellett a magyar romantika harmadik

Saját magáról gúnyrajtot készített Széchenyi István egy biszkvitlappal, felesége, Seilern Kreszencia számára. A karikatúra a Nemzeti Múzeum kiállításán látható.

gét látta veszélyben. Hidat akart építeni a régi s az új Magyarország közé. Felt a folytonosság megszakadásától, nyomasztotta a bal-sejteleme, hogy az is kihull az emlékezettől, ami pótolhatatlan érték a magyarság túlélése szempontjából. Így is lehet érteni híres kijelentését: „Lehet talán, hogy azok, kik helyünkbe fognak ülni, becsületesebb, okosabb

vitathatatlanul európai rangú képviselője volt.

A romantika szellemében tagadta meg a felvilágosodás némely képviselőinek azt az állítását, amely szerint a kisebb nyelvi közösségek el fognak tűnni. Utazásai s olvasmányai arról győzték meg, hogy az emberi lét lényegét nem az egyformaságban kell keresni. Minden olyan kísérletet veszélyesnek tartott, mely az egyének vágyait, véleményeit, szándékait egy irányba akarja terelni, mert a romantika szellemében a lelkileg független embert vallotta eszményének. A sokféleség fokozódását, egymástól merőben különböző szokások, életmódok és hiedelemrendszerek szabad kibontakozását vélte a haladás fő mozgatójának. A nemzet-jellemet éppúgy nem adottnak, hanem a képzelet termékének tekintette, mint az egyén személyiségét, és mindkettőnek egyaránt nagy szerepet tulajdonított. Naplójában már a tízes évektől foglalkozott a nemzet-jellem mibenlétével, 1831 és 1835 között pedig önálló könyvet szentelt az elemzésnek Hunnia címmel. Feltételezve, hogy minden nyelvi közösségnek saját, önálló kultúrát kell létrehozni, „bármely kis körben a sötétben létező nemzetnek megmaradását” is fontosnak tartotta az emberiség számára. Ez a gondolat vezette, amikor 1842-ben az Akadémián tartott beszédében kárhöz-tatta az erőszakos magyarosítást, és akkor is, midőn a türelemben jelölte meg a lelkileg független ember legfontosabb tulajdonságát. Születésének kétszázadik évfordulóján hadd idézzem a türelemre vonatkozó fejtegetését a Világ lapjairól. Szavainak érvényessége ma is nyilvánvaló. Szigorúan fog megmérteni a kor, mely nem képes elfogadni közös nevezőnek e mélyen liberális üzenetet.

„Az Isten igen nagy! Számítalan út vezetél hozzá, s csak egyedül ő látja keresztül belsők tisztá vagy tisztátlan létét. Mi olly gyarlók, olly igen homályban látók s botorkázók, egymáshoz tiüredelennél józanabbat nem gyakorolhatunk; mert utóbb válik el, kinek volt több igaza, s ha van kárhozatra méltó bűn, itéletem szerint nincs nagyobb a türelmetlenségnél”.

Szegedy-Maszák Mihály